

Oudere migranten

Kennis en kennislacunes

Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, november 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het sCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het sCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

ISBN 978 90 377 0597 3

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van sCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

1	Waarom een studie naar oudere migranten?	5
1.1	Relevantie	5
1.2	Onderzoek Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen 2003	6
1.3	Over migranten, ouderen en oudere migranten	7
1.4	Onderzoek naar beschikbare kennis en kennislacunes	8
2	Bestaand onderzoek naar oudere migranten	9
2.1	Lopende onderzoek	9
2.2	Recent afgesloten onderzoek	10
2.3	Algemeen onderzoek migranten	11
3	Databronnen	12
3.1	Databestanden migranten en ouderen	12
3.2	Databestanden gezondheid en zorggebruik	13
4	Conclusie	15
	Literatuur	16
	Bijlage A Aantal oudere niet-westerse migranten	18
	Bijlage B Studies met GWAO 2003 als basis	19
	Bijlage C Literatuurlijst oudere migranten in Nederland, vanaf 2004	20
	Bijlage D Databronnen aanwezig bij het SCP	26
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	29

1 Waarom een studie naar oudere migranten?

1.1 Relevantie

In 2003 heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) een grootschalig landelijk onderzoek naar de gezondheid en het welzijn van oudere migranten (personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren) uitgevoerd. Dit thema heeft niets aan actualiteit ingeboet. De komende vijftien jaar zal de groep niet-westerse ouderen fors toenemen, zowel relatief als in aantal (bijlage A). Naar verwachting is in 2025 19% van de niet-westerse migranten ouder dan 54 jaar en 8% 65 jaar of ouder. Het aantal ouderen van niet-westerse herkomst zal in de tussenliggende periode meer dan verdubbelen, van 183.000 55-plussers in 2010 tot 445.000 in 2025. Daarbij stijgt het aantal 65-plussers van 72.000 in 2010 naar 196.000 in 2025 (CBS StatLine 2011). In tegenstelling tot wat voorheen wel werd gedacht, zullen velen van hen niet terugkeren naar het land van herkomst (Schellingerhout 2004b). Figuur 1.1 laat zien dat de omvang van de aankomende groep niet-westerse ouderen een relatief nieuw gegeven is voor de Nederlandse samenleving.

De uitgangspositie van de oudere migranten is over het algemeen ongunstig. Niet-westerse ouderen hebben over het algemeen een slechtere gezondheid dan autochtone ouderen. Zo hebben degenen van Turkse of Marokkaanse herkomst meer fysieke beperkingen en vaker depressieve symptomen (Schellingerhout 2004a/b; Bekker en Van Mens-Verhulst 2008). Bij veel groepen oudere migranten is sprake van een accumulatie van factoren die de kans op een slechtere gezondheid vergroten. Ouderen van niet-westerse origine hebben relatief vaak een laag inkomen en zijn vaak laag geschoold. Ook spreken veel Turkse en Marokkaanse ouderen de Nederlandse taal slecht of helemaal niet (Schellingerhout 2004b; Çelik en Groenestein 2010).

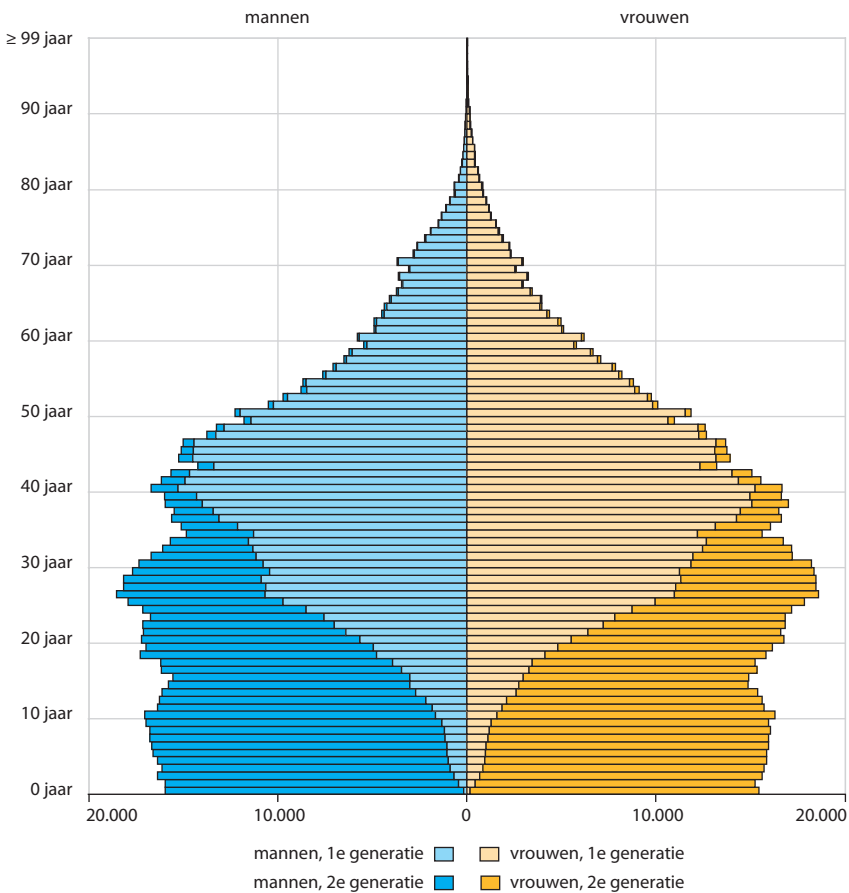
Tegelijkertijd maken oudere migranten relatief minder gebruik van zorgvoorzieningen (*care*) zoals de thuiszorg dan autochtone ouderen, ook als rekening wordt gehouden met de verschillen in gezondheid en fysieke beperkingen. Dat komt deels omdat zij vrij vaak informele hulp ontvangen (Schellingerhout 2004b). De verwachting is echter dat het voor de nieuwe generaties steeds minder vanzelfsprekend zal zijn om, naast eigen bezigheden als werk, scholing en gezin, de (schoon)ouders te verzorgen (Arts et al. 2009; Çelik en Groenestein 2010). Een andere reden waarom oudere migranten minder gebruikmaken van zorgvoorzieningen is dat zij toegankelijkheidsproblemen onderkennen. Aspecten die hierbij een rol spelen zijn de onbekendheid met voorzieningen, het bijbehorende jargon en de aanvraagprocedures, de verwachting dat de zorg te duur zal zijn en taalproblemen (Schellingerhout 2004b; Çelik en Groenestein 2010). Daarnaast zijn er culturele verschillen in zorgopvattingen en in wensen en behoeften (zie bv. Graaff et al. 2010a/b en Meulenkamp et al. 2010).

Sinds 2003 hebben er diverse veranderingen in het Nederlandse zorgstelsel plaatsgevonden, zoals de invoering van het nieuwe zorgverzekeringsstelsel in 2006, de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) in 2007 en sinds 2009/2010 een strengere toelating tot de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)

(begeleiding). Het is niet altijd duidelijk hoe deze veranderingen voor oudere migranten uitpakken.

Figuur 1.1

Niet-westerse migranten naar leeftijd en geslacht, 1 januari 2011

Bron: CBS (StatLine 2011)

1.2 Onderzoek Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen 2003

Het onderzoek Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (GWAO) dat het SCP in 2003 liet uitvoeren ging over de gezondheid, het welzijn en het gebruik van zorg- en welzijnsvoorzieningen van oudere migranten (55 jaar en ouder). Hierbij werden vijf belangrijke groepen ouderen (Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en Molukkers) zowel onderling als met autochtone ouderen vergeleken. De resultaten werden

gepubliceerd in de SCP-publicaties *Cijferreport allochtone ouderen* en *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen* (Schellingerhout 2004a/b). De rapportage was breed van opzet: naast lichamelijke gezondheid, psychisch welbevinden en voorzieningen op het terrein van zorg, wonen en welzijn kwamen opleiding, arbeid, inkomen, het sociale netwerk, de sociaal-culturele integratie en de terugkeergeneigdheid aan bod. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) financierde het onderzoek en bij de uitvoering werkte het SCP samen met het instituut Beleid en Management Gezondheidszorg (iBMG) van de Erasmus Universiteit Rotterdam en het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (iSEO). Overigens zijn uit het GWAO-onderzoek 2003 veel meer publicaties voortgekomen, zie bijlage B.

Het GWAO gaf voor het eerst een overzicht van de hulpbehoefte en het zorggebruik van oudere migranten in Nederland. Daarbij werd een vergelijking gemaakt met autochtone ouderen. Zo kwam naar voren dat oudere migranten (Turkse, Marokkaanse en Surinaamse ouderen) een slechtere gezondheid hebben dan autochtone ouderen. Ook bleken oudere migranten weinig gebruik te maken van thuiszorg, maar een groot beroep te doen op informele hulp. Daarnaast gaven veel Turkse en Marokkaanse ouderen blijk van een afwijzende houding ten opzichte van verzorgingshuizen (zie Schellingerhout 2004b).

Hoewel het onderzoek nog steeds veel geciteerd wordt, raken de data achterhaald. Het aantal niet-westerse ouderen in Nederland is toegenomen van circa 116.000 55-plussers in 2003 naar 183.000 55-plussers in 2010 (CBS StatLine 2011). Net als de data van het GWAO-onderzoek worden de oudere migranten een dagje ouder; ze hebben een hogere leeftijd dan voorheen en daarmee mogelijk een grotere hulpbehoefte. Daarnaast zijn er de diverse veranderingen in het Nederlandse zorgstelsel waarvan vaak niet bekend is hoe deze voor oudere migranten uitpakken.

1.3 Over migranten, ouderen en oudere migranten

Politiek gezien is er de afgelopen jaren landelijk weinig aandacht geweest voor oudere migranten. Het regeringsbeleid legde het accent sterk op jongeren (inclusief jongere migranten). De groep niet-westerse ouderen is tamelijk onzichtbaar in de media en politiek (want ‘oudere migranten slopen geen bushokjes’). Bovendien vond het laatste cijfermatige, landelijke onderzoek naar deze groep – GWAO 2003 – alweer acht jaar geleden plaats.

Wel zijn er in de praktijk diverse initiatieven van welzijnsorganisaties, zorginstellingen en oudere migranten zelf voor cultuursensitieve en -specifieke zorgvoorzieningen. Ook is er de afgelopen jaren veel gepubliceerd over oudere migranten (zie bijlage C). Deze publicaties zijn veelal gebaseerd op oudere onderzoeken en met name op het GWAO-onderzoek. Dat zijn de enige beschikbare landelijke cijfers. De andere publicaties hebben dikwijls betrekking op kwalitatieve onderzoeken bij een beperkt aantal ouderen of mantelzorgers of hebben alleen betrekking op een specifieke gemeente.

In het werkprogramma van het SCP is er altijd veel aandacht geweest voor kwetsbare groepen. Zo wordt er heel regelmatig gepubliceerd over ouderen (De Klerk 2011; Van Campen 2011; Den Draak 2010; Van Campen 2008; De Boer 2006; De Klerk 2004). Ook over

migranten verschijnen regelmatig publicaties (Dagevos 2011; Dourleijn en Dagevos 2011; Gijsberts, Huijnk en Vogels 2011; Andriessen et al. 2010; Nievers en Andriessen 2010; Kullberg et al. 2009; Andriessen et al. 2007; Dagevos en Gijsberts 2007). Over oudere migranten is bij het SCP echter relatief weinig bekend. Ook anderen constateren deze lacunes, zo blijkt uit de volgende twee citaten:

Met verontwaardiging stelt Mertens [Harry Mertens van Movisie] vast dat het Sociaal en Cultureel Planbureau zojuist het Verklaringsmodel verpleging en verzorging 2007 uitbracht, dat oudere allochtonen negeert. (...). (Wammes, NRC Handelsblad, 8 december 2007).

In het recente Integratierapport 2009 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) komt het woord "ouderen" zelfs amper voor. Veel verder dan de constatering dat oudere migranten meer tevreden zijn over hun woonomgeving dan jongeren en dat ze eerder afzien van deelname aan een inburgeringsexamen, komt het SCP niet (Çelik en Groenestein 2010).

1.4 Onderzoek naar beschikbare kennis en kennislacunes

Het SCP heeft een inventariserende studie verricht om een beeld te schetsen van de stand van zaken van het onderzoek op het terrein van oudere migranten. Doel van deze studie was vooral te achterhalen of een nieuw onderzoek naar oudere migranten wenselijk is.

Voor de studie is eerst een uitgebreid literatuuronderzoek verricht en is, op basis van die literatuur en internet een inventarisatie gemaakt van bestaande databronnen met betrekking tot oudere migranten, gezondheid en zorg. Daarnaast zijn negentien deskundigen geïnterviewd die werkzaam zijn (in onderzoek, kenniscentra, beleid, financiering van onderzoek, belangenorganisaties) op het terrein van (oudere) migranten, gezondheid en zorggebruik. Op deze wijze kon een breed en actueel beeld worden verkregen van het lopend en recent afgesloten onderzoek. Dit onderzoek heeft eind 2010/begin 2011 plaatsgevonden.

2 Bestaand onderzoek naar oudere migranten

Er vindt in Nederland weinig onderzoek plaats dat specifiek gericht is op oudere migranten. In dit hoofdstuk schetsen we een beeld van lopend en recent afgesloten onderzoek. Hierbij pretenderen we niet een uitputtende lijst van projecten te geven; waarschijnlijk vinden er kleinschalige, lokale of regionale projecten plaats die buiten beeld zijn gebleven, bijvoorbeeld omdat er niet over gepubliceerd is.

2.1 Lopende onderzoek

‘Diversiteit in het ouderenbeleid’ (FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken)

In dit project wordt geïnventariseerd hoe provincies en gemeenten beleidsmatig omgaan met hun senioren en welke dilemma’s ze daarbij tegenkomen. Er zijn onder meer expertmeetings en netwerkbijeenkomsten gehouden. In 2010 verschenen een publicatie over diversiteit in het beleid voor ouderen en het belang daarvan (Çelik en Groenestein 2010) en een publicatie waarin de ouderen in portretten zelf aan het woord komen (Çelik en Miguel Fernández 2010). FORUM is naar aanleiding van het project bezig met ‘doe’-projecten met de thema’s eenzaamheid, sociaal isolement, armoede en digitalisering/de inzet van ICT. Ook biedt FORUM gemeenten en maatschappelijke organisaties advies en ondersteuning bij het ontwikkelen van diversiteit in het ouderenbeleid.

- ‘Eenzaamheid van allochtone ouderen’ (Vrije Universiteit Brussel/NIDI, NKPS)
Sinds begin 2011 wordt onderzoek gedaan naar eenzaamheid van ouderen uit de vier grote migrantengroepen op basis van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS), zie ook hoofdstuk 3. Ook hier wordt een kwalitatieve studie naar specifieke aspecten rond eenzaamheid in deze groep verricht.
- ‘Nationaal Programma Ouderenzorg’ (NPO)
Binnen het NPO zijn drie projecten specifiek gericht op oudere migranten:
 - ‘De kwetsbare oudere van allochtone herkomst op de juiste weg naar voorzieningen voor zorg en welzijn: een probleemanalyse’ (Kring OuderenZorg AMC en partners).

Het project maakt een planmatige probleemanalyse van de aansluiting tussen de behoeften van oudere migranten en voorzieningen op het terrein van zorg en welzijn. Daarmee wordt de basis gelegd voor de systematische ontwikkeling van een interventieprogramma. Er wordt een kwalitatieve inventarisatie gemaakt van de individuele en omgevingsdeterminanten van het gebruik van voorzieningen. Na een literatuuronderzoek worden zes focusgroepen georganiseerd met oudere migranten. Daarnaast worden 200 oudere migranten, hun mantelzorgers en eventueel hun hulpverleners ondervraagd door middel van een semigestructureerd interview. Ook worden allochtone zelforganisaties, professionals in zorg en welzijn, financiers en beleidsmakers geïnterviewd.

- ‘Stem van de oudere migrant’ (Netwerk Utrecht Zorg voor Ouderen)
Dit project richt zich op de problemen met de toeleiding van oudere niet-westerse migranten naar bestaande zorg, wonen en welzijnsvoorzieningen. De kern is het gestructureerd inzetten van sleutelfiguren uit de lokale gemeenschap van de migranten als intermediair tussen de oudere migranten en het bestaande lokale zorg- en welzijnsnetwerk (zie Stolk 2011).
- ‘Meer mantelzorg’ (Kring OuderenZorg AMC en partners).
Het doel van dit project is de wetenschappelijke onderbouwing van de website Zorgvoorjeouders.nl, een site waar Marokkaanse jongeren informatie vinden over mantelzorg. Vervolgens worden vier etnisch-specifieke en wetenschappelijk onderbouwde versies van de website ontwikkeld.
- ‘De SYMBOL studie’ (Systematic Memory testing Beholding Other Languages): onderzoek en behandeling van geheugenstoornissen bij thuiswonende oudere migranten met Nederlands als tweede taal (o.a. AMC en Slotervaartziekenhuis)
Het doel van deze studie is de validatie en normering van de Symboltest, een nieuw ontwikkeld screeningsinstrument voor dementie, specifiek voor personen die Nederlands niet als moedertaal hebben. Daarnaast wordt onderzoek gedaan naar de prevalentie van dementie bij oudere migranten en naar gebruik van welzijns- en zorgvoorzieningen door oudere migranten met de diagnose dementie.
- ‘Weten over vergeten’ (NIVEL, VU)
Alzheimer Nederland werkt in samenwerking met het NIVEL aan een onderzoek rondom kennis en bespreekbaarheid van dementie onder migranten. Het gaat om een studie naar het effect van het voorlichtingsprogramma ‘Weten over vergeten’ voor Turkse, Surinaamse en Marokkaanse ouderen en hun mantelzorgers.
- Zorg dragen, zorg vragen: intergenerationele mantelzorg en solidariteit onder allochtonen in stedelijk Twente (Nicis Institute)
Onderdeel van het programma Leren Participeren, een onderzoeksprogramma over de Wmo. In dit onderzoek wordt gekeken naar de achtergrond van het huidige beperkte zorggebruik van oudere migranten. Ook wordt nagegaan hoe mantelzorgers omgaan met de belasting die dit met zich meebrengt.

2.2 Recent afgesloten onderzoek

- ‘Interculturele aspecten van ouderenmishandeling’ (Verwey-Jonker Instituut)
Doel van deze studie, gefinancierd door de gemeente Amsterdam, is meer inzicht te krijgen in de specifieke problematiek van ouderenmishandeling en migranten (zie De Gruijter en Verwijs 2010).
- ‘Kwaliteit van leven bij migranten in de ouderenzorg’ (NIVEL)
Een onderzoek, op verzoek van ActiZ, naar wat oudere migranten (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en Chinese 55-plussers) in de ouderenzorg belangrijk vinden voor de kwaliteit van hun leven, wat hun wensen zijn op het gebied van kwaliteit van leven en op welke wijze zij ondersteund willen worden bij het behouden van kwaliteit van leven (zie Meulenkamp et al. 2010).

- ‘Landelijk Onderzoek Allochtone Mantelzorgers’ (FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken, en Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP))
Een landelijk onderzoek, op verzoek van vws, naar de positie van allochtone mantelzorgers. Doel van dit onderzoek is het verkrijgen van een beeld van 1) het gebruik van, kennis over en de behoefte aan voorzieningen die voor deze groep bestemd zijn; 2) de kennis over allochtone mantelzorgers bij instellingen op het gebied van welzijn, zorg en wonen en hun bereik onder deze groep; en 3) de inhoud van gemeentelijk beleid ten aanzien van allochtone mantelzorgers (zie ook hoofdstuk 3 en FORUM 2011).
- ‘Palliatieve zorg voor Turkse en Marokkaanse patiënten met kanker’ (NIVEL, Universiteit van Amsterdam). Subsidie: ZonMw (Programma Palliatieve Zorg)
Een kwalitatieve studie naar de communicatie en besluitvorming in de palliatieve zorgverlening aan achttien Marokkaanse en vijftien Turkse oncologische patiënten (zie De Graaff et al. 2010a/b).

2.3 Algemeen onderzoek migranten

- ‘Programma Winst door verschil – Etniciteit en gezondheid’ (ZonMw)
Het programma heeft als belangrijkste doel de gezondheid van en zorg aan niet-westerse migranten te verbeteren om daarmee kosten te besparen. Het betreft een aanloopprogramma met bescheiden financiële middelen. ZonMw hoopt met het programma beleidsmakers en ministeries enthousiast te maken en mee te krijgen, zodat in de toekomst structureel middelen worden vrijgemaakt. Daarom gaat de wens uit naar projecten met een potentieel rendement voor de praktijk en/of het beleid. Ter voorbereiding op het programma zijn in 2007/2008 verkenningsstudies verricht (Dahhan 2007; Bekker en Van Mens-Verhulst 2008; Kunst et al. 2008; Seeleman et al. 2008; ZonMw 2008, 2009).
- ‘HELIUS: Healthy Life in an Urban Setting’ (AMC en GGD Amsterdam)
Een onderzoek naar etnische gezondheidsverschillen en de oorzaken daarvan. De focus ligt op hart- en vaatziekten (inclusief diabetes), psychische aandoeningen (met name depressie) en infectieziekten. Overkoepelende thema’s zijn: zorg en voeding. Het onderzoek richt zich op de Amsterdammers met een Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Ghanese/West-Afrikaanse afkomst, in de leeftijd van 18 tot en met 70 jaar (zie ook hoofdstuk 3).
- ‘Migrant als klant: het versterken van rol en regie van migranten in de gezondheidszorg’ (Pharos)
Dit meerjarenprogramma is erop gericht om de regie en medezeggenschap van migranten en vluchtelingen als cliënt of patiënt in de gezondheidszorg te versterken en duurzaam te verankeren. De doelstellingen zijn a) het zichtbaar worden van de zorgvraag, patiëntervaringen en klanttevredenheid van allochtone klanten; b) het aanvullen van kwaliteitsnormen voor goede en verantwoorde zorg vanuit het perspectief van migranten/diversiteit; c) het bevorderen dat migranten hun rol als zorgklant versterken en d) het versterken van de rol van migranten naar verzekeraars en gemeenten. Activiteiten zijn onder meer het opzetten van een pool van migrantenexperts en het geschikt maken van Consumer Quality-indexen voor gebruik door migranten (in samenwerking met het NIVEL en het Centrum Klantervaring Zorg, het CKZ).

3 Databronnen

Er vinden in Nederland diverse onderzoeken plaats naar migranten, ouderen en gezondheid en zorg. Dit hoofdstuk omschrijft kort de belangrijkste databestanden. Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft zelf sinds het onderzoek Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (GWA0) uit 2003 geen onderzoek meer verricht onder oudere migranten. Zie bijlage D voor een overzicht van andere beschikbare SCP-bestanden op het terrein van gezondheid en zorg.

3.1 Databestanden migranten en ouderen

‘HELIUS: Healthy Life in an Urban Setting’

De focus van dit onderzoek naar etnische gezondheidsverschillen en de oorzaken daarvan ligt op hart- en vaatziekten (inclusief diabetes), psychische aandoeningen (met name depressie) en infectieziekten. Overkoepelende thema's zijn: zorg en voeding. Het onderzoek richt zich op de Amsterdammers met een Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Ghanese/West-Afrikaanse afkomst, in de leeftijd van 18 tot en met 70 jaar. Het streven is per etnische groep circa 10.000 mensen te onderzoeken. Deze mensen zullen deels at random getrokken worden uit de gemeentelijke basisadministratie (GBA) en deels gaat het om familieleden van de respondenten uit de steekproef. De respondenten worden ondervraagd (over hun leefstijl/gedrag, gezondheid, medicatie en zorggebruik – voornamelijk *cure* – en mentale gezondheid) en krijgen een medisch onderzoek. Iedere vijf jaar volgt een follow-up onderzoek. Daarnaast zullen de gegevens gekoppeld worden aan registratiegegevens (bijv. sterfte, ziekenhuisopname). Start dataverzameling: najaar 2010, vijf jaar later volgt een nieuwe ronde.

‘Landelijke Database Minimale DataSet’ (MDS)

Sinds oktober 2010 wordt gewerkt aan een landelijke database waarin de Minimale DataSet (MDS-)gegevens, die verzameld zijn in de projecten van het Nationaal Programma Ouderenzorg (NPO), worden samengevoegd (zie ook § 2.1). De vragenlijst, die wordt ingevuld door ouderen en eventueel mantelzorgers die hebben meegedaan aan onderzoeken en implementatieprojecten binnen het NPO, omvat vragen naar gezondheid, beperkingen, geestelijke gezondheid, kwaliteit van leven en zorggebruik (beperkt). De vragenlijst is vertaald voor Turkse, Marokkaanse en Surinaamse ouderen.

‘Landelijk Onderzoek Allochtone Mantelzorgers’

Het onderzoek omvat onder andere een enquête bestaande uit 300 face-to-face interviews met allochtone mantelzorgers. Deze mantelzorgers zijn afkomstig uit zes steden (Almere, Amsterdam, Arnhem, Eindhoven, Utrecht en Zwolle) en maken deel uit van de volgende migrantengroepen: Surinamers/Antillianen, Turken, Marokkanen, Chinezen en Molukkers. Uitgesplitst naar etniciteit zijn de aantallen klein en de hulpbehoevenden zijn niet allemaal ouderen. De enquête bevat een aantal vragen die overeenkomen met het mantelzorgonderzoek van het SCP uit 2007 (1H'07). De wijze waarop de respondenten

geselecteerd zijn is echter geheel verschillend (voornamelijk *snowball-sampling*). De gegevens werden in 2010 verzameld door FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken, en de Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP).

‘Liss-panel’

Sinds 2006 heeft CENTERdata een grootschalige NWO-subsidie verkregen voor het project An Advanced Multi-Disciplinary Facility for Measurement and Experimentation in the Social Sciences (MESS). Met de subsidie heeft CENTERdata een nieuw online panel opgezet. Het LISS-panel (Longitudinal Internet Studies for the Social sciences) is een online panel van 5000 Nederlandse huishoudens en is gebaseerd op een aselechte steekproef van huishoudens. Sinds oktober 2010 omvat het project ook een extra migrantenpanel naast het reguliere LISS-panel.

‘Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)’

De data van de NKPS gaan over familieverbanden en zijn afkomstig van twee steekproeven. In de tweede steekproef, het migrantenonderzoek, zijn allochtonen oververtegenwoordigd (N = 1410). Het betreft mensen uit de vier grootste groepen migranten (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen). De gegevens van de hoofdrespondenten zijn afkomstig van face-to-face interviews en schriftelijke vragenlijsten. Daarnaast is via schriftelijke vragenlijsten informatie verkregen van familieleden: de partner, maximaal twee kinderen van 15 jaar of ouder, een vader/moeder en een broer/zus van 15 jaar of ouder. Er hebben twee rondes plaats gevonden, in 2002-2004 en een follow-up in 2006-2007.

3.2 Databestanden gezondheid en zorggebruik

‘Gezondheidsenquête CBS / Permanent Onderzoek LeefSituatie’

Sinds 1 januari 1981 wordt door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) een doorlopende gezondheidsenquête gehouden. Van 1997 tot en met 2009 maakte de enquête deel uit van het ‘Permanent Onderzoek LeefSituatie’ (POLS) als de module Gezondheid. Met ingang van 2010 wordt de ‘Gezondheidsenquête’ weer als op zichzelf staand onderzoek uitgevoerd. Doel is een zo volledig mogelijk overzicht geven van ontwikkelingen in de gezondheid, medische contacten, leefstijl en preventief gedrag van de bevolking in Nederland.

Het POLS heeft een lage respons onder niet-westerse migranten, met name onder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse migranten (Schmeets 2004). Het bevat weinig informatie over het gebruik van verzorging en verpleging, maar veel over gezondheid en het gebruik van de cure.

‘De Longitudinal Aging Study Amsterdam’ (LASA)

De ‘Longitudinal Aging Study Amsterdam’ (LASA) aan de Vrije Universiteit is in 1991 in het leven geroepen door het ministerie van VWS om determinanten en gevolgen van veroudering vast te leggen en te bestuderen. Het onderzoek richt zich op (veranderingen in het) lichamelijk, emotioneel, cognitief en sociaal functioneren van ouderen. Hierbij

wordt onderzocht welke veranderingen er plaatsvinden in het functioneren van ouderen, wat de voorspellers van eventuele veranderingen zijn, in hoeverre veranderingen op één terrein van functioneren (bijvoorbeeld cognitief functioneren) samenhangen met andere terreinen van functioneren (bijvoorbeeld lichamelijk functioneren) en wat de consequenties zijn van veranderingen in functioneren van ouderen voor bijvoorbeeld het gebruik van zorgvoorzieningen. Elke drie jaar worden steeds dezelfde personen onderzocht. De eerste meting vond plaats in 1992 (3107 personen). In 2008-2009 is een nieuw cohort van start gegaan. Het aantal oudere migranten is te klein om er uitspraken over te doen.

'Monitor Gezondheid Ouderen (GZO)'

De 'Monitor Gezondheid Ouderen' (GZO) valt onder de 'Lokale en Nationale Monitor Gezondheid van GGD Nederland' in samenwerking met het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en ActiZ (zie www.monitorgezondheid.nl). De GZO bevatte in het najaar van 2009 data van circa dertien GGD'en die in de periode 2005-2007 gegevens hebben verzameld, die ze aan het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) hebben geleverd. Er is informatie beschikbaar met betrekking tot leefstijl en omgeving, gezondheid, kwaliteit van leven en zorggebruik. De data in de GZO zijn niet allemaal in hetzelfde jaar verzameld. Daarnaast is er een verschil in steekproeftrekking tussen de GGD'en. De survey vindt schriftelijk plaats; er zijn geen specifieke vragenlijsten voor migranten.

De aantallen migranten in de databestanden zijn beperkt. Zo behoort in Rotterdam 10% van de 2089 respondenten tot de eerste generatie migranten (circa 210 respondenten). In Utrecht behoren circa 75 mensen tot de eerste generatie migranten, in Zeeland circa 250 en in Friesland zijn dat vijf migranten.

'Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study 2' (NEMESIS-2)

NEMESIS-2 is een grootschalige studie in 2007-2009 naar de psychische gezondheidstoestand van de Nederlandse bevolking van 18 tot en met 64 jaar. Hierin zijn personen van Turkse, Marokkaanse en overige niet-westerse afkomst ondervertegenwoordigd, maar personen van Surinaamse-Antilliaanse afkomst niet. Totaal aantal respondenten, inclusief autochtone Nederlanders en westerse migranten: 6646. Turkse migranten: 0,7% = circa 47 personen; Marokkaanse migranten: 0,8% = circa 53 personen; Surinaamse migranten: 1,6% = circa 106 personen; Antilliaanse migranten: 0,7% = circa 47 personen; overige niet-westerse migranten: 1,9% = circa 126 personen.

Samenvattend zijn er in Nederland allerlei onderzoeksgegevens beschikbaar. De onderzoeken die specifiek gericht zijn op oudere migranten richten zich echter vooral op de gezondheid en de *cure* en op de mantelzorg en niet zozeer op de lichamelijke beperkingen of het gebruik van *care*-voorzieningen. In algemener onderzoek naar gezondheidszorg zijn er te weinig oudere migranten respondenten om uitspraken over deze groepen te kunnen doen.

4 Conclusie

Landelijk is er de afgelopen jaren weinig aandacht geweest voor oudere migranten. In de afgelopen regeerperiode lag het accent sterk op jongeren (inclusief jongere migranten). De groep niet-westerse ouderen is tamelijk onzichtbaar, zowel in de media en politiek (want 'oudere migranten slopen geen bushokjes') als in onderzoek (want ondervetegenwoordigd in databestanden). Het laatste landelijke profiel (GWAO 2003) dateert van acht jaar geleden.

In de tussentijd is de groep in omvang toegenomen en daarbij ouder en waarschijnlijk meer hulpbehoevend geworden. Bovendien hebben er in de tussentijd diverse veranderingen in het Nederlandse zorgstelsel plaatsgevonden, waarbij niet voor alle wijzigingen duidelijk is welke gevolgen deze voor de oudere migranten hebben gehad. Ook laat de toename in cultuursensitieve en cultuurspecifieke zorgvoorzieningen zien dat het thema wel al speelt in de sector verpleging en verzorging (met name in de steden). Tot slot is de uitgangspositie van de niet-westerse ouderen op diverse terreinen (inkomen, opleiding, gezondheid, taalproblemen, toegankelijkheidsproblemen zorg) ongunstig, wat een extra reden is om deze groep te volgen.

Toch heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), dat regelmatig rapporteert over de leefsituatie van diverse kwetsbare bevolkingsgroepen, sinds 2004 de leefsituatie en het zorggebruik van de oudere migranten niet meer beschreven. Belangrijkste reden daarvan is een gebrek aan landelijke gegevens. Doel van deze studie was vooral te achterhalen of een nieuw onderzoek naar oudere migranten wenselijk is. Die vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Wel is duidelijk dat er in Nederland weinig onderzoek plaatsvindt dat specifiek gericht is op oudere migranten. De meeste projecten betreffen interventies en onderzoek naar de effectiviteit hiervan. In bestaande, bevolkingsbrede databestanden zijn (eerstegeneratie) migranten vaak ondervetegenwoordigd. Bovendien zijn de aantallen oudere migranten doorgaans te klein voor verdere analyse. Aan de andere kant bevatten surveys onder migranten meestal weinig gegevens over gezondheid en zorg (met name verpleging en verzorging zijn een probleem) en zijn ook hier de aantallen ouderen vaak te klein voor verdere analyse.

Nieuwe dataverzameling is duur. Dat geldt in het bijzonder voor groepen als niet-westerse ouderen, omdat deze lastig te bereiken zijn (onder meer vanwege taalproblemen, analfabetisme, minder toegang tot internet). Om in de toekomst deze steeds groter wordende groep toch te kunnen blijven volgen, is het noodzakelijk dat ofwel bestaand onderzoek wordt uitgebreid – door in onderzoek over gezondheid en zorggebruik oudere migranten te oversampelen en/of interviews in eigen taal af te nemen – ofwel dat nieuw onderzoek wordt uitgezet.

Literatuur

- Andriessen, Iris, Eline Nievers, Laila Faulk en Jaco Dagevos (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, Iris, Jaco Dagevos, Eline Nievers en Igor Boog (2007). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Arts, L., M. Bouman en J. Goring (2009). *Nieuwe Nederlanders, nieuwe zorg. Onderzoek naar interculturalisatie van de zorg in Noord-Holland*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
- Bekker, M. en J. van Mens-Verhulst (2008). *GGZ en diversiteit: prevalentie en zorgkwaliteit*. Programmeringsstudie 'Etniciteit en gezondheid' voor ZonMw. Tilburg/Utrecht. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl
- Broek, Andries van den en Saskia Keuzenkamp (2008). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008-5).
- Boer, Alice de (red.) (2006). *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006-12).
- Campen, Cretien van (red.) (2011). *Kwetsbare ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-10).
- Campen, Cretien van (red.) (2008). *Grijswaarden. Monitor Ouderenbeleid 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008-12).
- Çelik, A. en P. Groenestein (2010). *Het is niet alles (g)oud wat er blinkt. Diversiteit in ouderenbeleid*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Çelik, A. en F. Miguel Fernández (2010). *Kleurrijke vergrijzing. Portretten en levensverhalen van ouderen in Nederland*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Dagevos, Jaco (2011). *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-27).
- Dagevos, Jaco en Mérove Gijsberts (red.) (2007). *Jaarrapport Integratie 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dahhan, N. (2007). *Gezondheidszorg & etnische diversiteit in Nederland; naar een betere zorg voor iedereen. PaceMaker in Global Health*. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl
- Dourleijn, Edith en Jaco Dagevos (2011). *Vluchtelingengroepen in Nederland; Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-3).
- Draak, Maaïke den (2010). *Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 2010/54).
- Gijsberts, Mérove, Willem Huijnk en Ria Vogels (2011). *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-21).
- Gruijter, M.J. de en L.M. Verwijs (2010). *Interculturele aspecten van ouderenmishandeling*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (www.verwey-jonker.nl).
- Graaff, F.M. de, A.L. Francke, M. E.T.C. van den Muijsenbergh en S. van der Geest (2010a). *Communicatie en besluitvorming in de palliatieve zorg voor Turkse en Marokkaanse patiënten met kanker*. Amsterdam/Utrecht: Universiteit van Amsterdam/NIVEL.

- Graaff, F.M. de, A.L. Francke, M.E.T.C. van den Muijsenbergh en S. van der Geest (2010b). 'Palliative care': a contradiction in terms? A qualitative study of cancer patients with a Turkish or Moroccan background, their relatives and care providers. In: *BMC Palliative Care*, jg. 9, nr. 19.
- Klerk, Mirjam de (red.) (2004). *Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004-4).
- Klerk, Mirjam de (2011). *Zorg in de laatste jaren; gezondheid en zorggebruik in verzorgings- en verpleeghuizen 2000-2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-36).
- Kullberg, Jeanet, Miranda Vervoort, en Jaco Dagevos (2009). *Goede bureu kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kunst, A.E., J.P. Mackenbach, M. Lamkaddem, J. Rademakers en W. Devillé (2008). *Overzicht en evaluatie van resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar etnische verschillen in gezondheid, gezondheidsrisico's en zorggebruik in Nederland*. Rotterdam/Utrecht. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl
- Luiten, Annemieke en Koos Arts (2010). *Nonresponsanalyse van het AVO 2007*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Publicatiedatum CBS-website: 2 juni 2010. Geraadpleegd op 3 december 2010 via www.cbs.nl
- Meulenkamp, T.M., A.P. van Beek, D.L. Gerritsen, F.M. de Graaff en A.L. Francke (2010). *Kwaliteit van leven bij migranten in de ouderenzorg. Een onderzoek onder Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en Chinese ouderen*. Utrecht: NIVEL.
- Nievers, Eline en Iris Andriessen (2010). *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010 (de tweede editie van de Discriminatiemonitor)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schellingerhout, Roelof (2004a). *Cijferrapport Allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 105).
- Schellingerhout, Roelof (2004b). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004-16).
- Seeleman, C., M.-L. Essink-Bot en K. Stronks (2008). *Toegankelijkheid en kwaliteit van de somatische zorg. Literatuurstudie. Programmeringsstudie 'Etniciteit en gezondheid' voor ZonMw*. Amsterdam. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl
- Schmeets, Hans (2004). Respons van eerste generatie allochtonen in het P.O.L.S. In: *Bevolkingstrends 2004*, 4e kwartaal, p. 92-97.
- Stolk, A. (2011). Een brug tussen de oudere migrant en zorg & welzijn. In: *Geron*, jg. 13, nr. 3, p. 64-66.
- Wammes, H. (2007). Oudere migranten slopen geen bushokjes. In: *NRC Handelsblad*, 8 december 2007. Geraadpleegd november 2010 via http://www.nkps.nl/NKPSNL/InDeMedia/NRC_DjamilaSchans.htm
- ZonMw (2008). *Etniciteit en gezondheid, een signalement*. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl
- ZonMw (2009). *Etniciteit en gezondheid. Hoofdlijnen ZonMw-programmavoorstel*. Den Haag. Geraadpleegd op 15 oktober 2009 via www.zonmw.nl

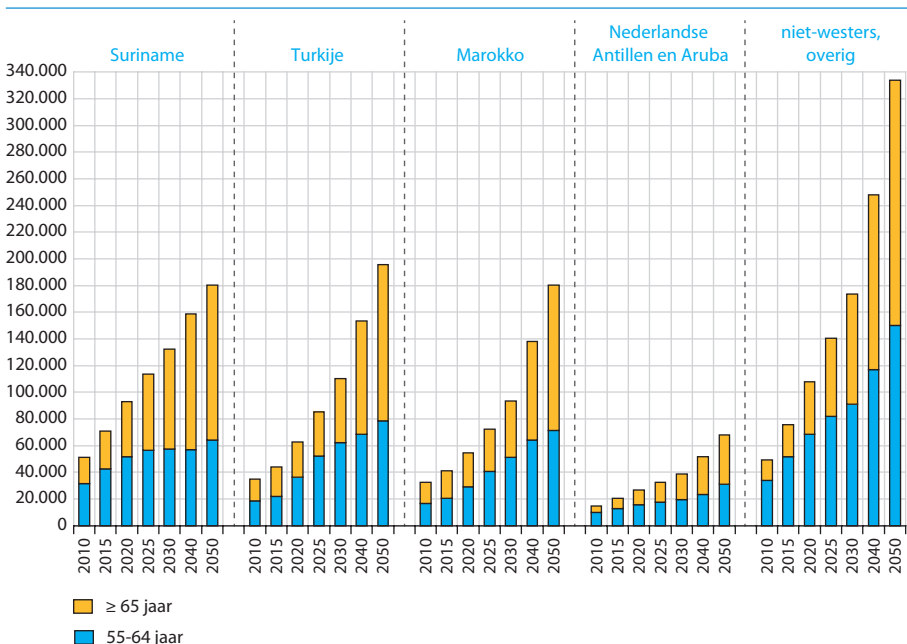
Bijlage A Aantal oudere niet-westerse migranten

Begin 2010 was 10% van de niet-westerse migranten ouder dan 54 jaar en 4% was 65 jaar of ouder. Dit betekent dat 4% van alle 55-plussers in Nederland uit een niet-westers land afkomstig is. De grootste groepen ouderen komt uit Suriname, Turkije, Marokko en de Nederlandse Antillen en Aruba (figuur A.1). Het betreft voornamelijk migranten van de eerste generatie (CBS StatLine 2010).

De niet-westerse Nederlanders zijn relatief jong in vergelijking tot de autochtone Nederlanders en de westerse migranten van wie circa 30% 55-plus is. Voor een groot deel zijn het mensen die in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw voor werk of studie naar Nederland zijn gekomen. In de komende jaren zal deze groep de leeftijd van 55-plus bereiken. De groep niet-westerse ouderen zal dan ook fors toenemen, zowel relatief als in aantal. Naar verwachting is in 2025 19% van de niet-westerse migranten ouder dan 54 jaar (7% van alle 55-plussers in Nederland). 8% van de niet-westerse migranten is dan 65 jaar of ouder. Het aantal ouderen van niet-westerse herkomst zal in de tussenliggende periode meer dan verdubbelen, van 183.000 55-plussers in 2010 tot 445.000 in 2025 (figuur A.1). Tegelijkertijd stijgt het aantal 65-plussers van 72.000 in 2010 naar 196.000 in 2025 (CBS StatLine 2011).

Figuur A.1

Aantal niet-westerse migranten van 55 jaar en ouder naar herkomst (in 2010 en prognose tot 2050)

Bron: CBS StatLine 2011

Bijlage B Studies met GWAO 2003 als basis

Uit het onderzoek Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (GWAO 2003) is meer voortgekomen dan de twee eerdergenoemde SCP-rapporten (Schellingerhout 2004a, 2004b). Van SCP-zijde zijn de volgende publicaties verschenen:

- Schellingerhout, R. (2004a). *Cijferrapport Allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 105).
- Schellingerhout, R. (2004b). *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004-16).
- Schellingerhout, R. en M. de Klerk (2005). Woonwensen en allochtone ouderen. In: *Rooi-lijn*, jg. 38, nr. 2, p. 64-68.
- Schellingerhout, R., M. de Klerk en A. de Boer (2005). Allochtone ouderen: een kwetsbare groep? In: *Geron*, jg. 7, nr. 2, p. 65-68.
- Schellingerhout, R. en M. de Klerk (2007). Allochtone ouderen: teruggaan of blijven? In: *Geron*, jg. 9, nr. 3, p. 12-14.

Het Instituut voor Sociologisch en Economisch Onderzoek dat de gegevens over de Molukse ouderen verzamelde, rapporteerde apart over deze specifieke groep:

- Polders, D. en J. Veenman (2004). *Molukse ouderen in beeld. Statistische gegevens 2003*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO).

Van het instituut Beleid en Management Gezondheidszorg (iBMG) van de Erasmus Universiteit Rotterdam, een van de deelnemers aan het onderzoek, verschenen de volgende publicaties:

- Agyemang, C., S. Denктаş, M. Bruijnzeels en M. Foets (2006). Validity of the single-item question on self-rated health status in first generation Turkish and Moroccans versus native Dutch in the Netherlands. In: *Public Health*, jg. 120, nr. 6, p. 543-550.
- Denктаş, S. (2011). *Health and Health Care Use of Elderly Immigrants in the Netherlands. A comparative study* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Denктаş, S., G. Koopmans, E. Birnie, M. Foets en G. Bonsel (2009). Ethnic background and differences in health care use: a national cross-sectional study of native Dutch and immigrant elderly in the Netherlands. In: *International Journal for Equity in Health*, jg. 8, p. 35.
- Denктаş, S., G. Koopmans, E. Birnie, M. Foets en G. Bonsel (2010). Underutilization of prescribed drugs use among first generation elderly immigrants in the Netherlands. In: *BMC Health Services Research*, jg. 10, p. 176.
- Koopmans, G.T. en M. Foets (2010). *Use of home care by elderly migrants in relation to family ties and the use of informal care* (paper gepresenteerd op de 3e Migrant Health Conference, 27-29 mei 2010). Hongarije: Pécs.

Bijlage C Literatuurlijst oudere migranten in Nederland, vanaf 2004

Exclusief publicaties op basis van GWAO 2003

- ACB Kenniscentrum (2010). *Factsheet Nieuwe Nederlanders, Nieuwe Zorg*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum. Geraadpleegd december 2010 via http://www.acbkenniscentrum.nl/factsheets/nieuwe_nederlanders_nieuwe_zorg
- Alleato (2007). *Over de positie van allochtone mantelzorgers. Allochtone mantelzorgers aan het woord*. Utrecht: Alleato.
- Alleato (2008). *Quickscan onderzoek allochtone ouderen en allochtone ouders met een kind met een verstandelijke beperking*. Utrecht: Alleato.
- Arts, L., M. Bouman en J. Goring (2009). *Nieuwe Nederlanders, nieuwe zorg. Onderzoek naar interculturalisatie van de zorg in Noord-Holland*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
- Binnenlands Bestuur (2006). Oudere migranten een zorg. In: *Binnenlands Bestuur*, jg. 27, nr. 21, p. 24-25.
- Boland, G., C. Smits, W. de Vries en R. Erp (2007). 'De kracht van je leven'; de narratieve methode in de GGZ-preventie bij Turkse en Marokkaanse ouderen met depressieve klachten. In: *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, jg. 62, nr. 6, p. 487-499.
- Bode, C., C.H.C. Drossaert en E. Dijkstra (2007). Een verkennende studie naar de eigen beleving van het ouder worden onder Turkse en Hindoestaans-Surinaamse ouderen in Den Haag. In: *Epidemiologisch Bulletin*, jg. 42, nr. 2, p. 26-32.
- Booij, J. (2006). Interculturalization of care for the elderly. In: *FutureAge*, 2009 maart-april.
- Bui, G., J. Smeets, W. Heijs en Y. Witter (2011). *Kleurrijke vergrijzing. Een onderzoek naar de woonwensen van de huidige en toekomstige oudere migranten in Nederland*. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven.
- Buren, L.P. van, B. Hallich en M. Cleven (2005). *Mantelzorg in de Turkse cultuur. Zorg aan chronisch zieke Turkse ouderen in Nederland*. Rotterdam: GGD Rotterdam e.o.
- Çelik, A. en P. Groenestein (2010). *Het is niet alles (g)oud wat er blinkt. Diversiteit in ouderenbeleid*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Çelik, A. en F. Miguel Fernández (2010). *Kleurrijke vergrijzing. Portretten en levensverhalen van ouderen in Nederland*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Choenni, C., S. Kalidjen en K. Adhin (2009). Hindoestaanse ouderen in Nederland zijn gelukkig. In: *Geron*, jg. 11, nr. 3, p. 42-45.
- Clappers, A. en M. Woortmeijer (2004). *Insjallah: de beleving van het ouder worden van Turkse en Marokkaanse ouderen*. Nijmegen: Katholieke Universiteit.
- Dalen, H. van, T. Fokkema en K. Henkens (2009). Emigreren na je pensioen: feit of fictie? In: *Geron*, jg. 11, nr. 3, p. 12-15.
- Dieleman, Karin (2007). *Palliatieve zorg bij vluchtelingen. Signaleringsrapport (scriptie)*. Utrecht/Amsterdam: Pharos/Universiteit van Amsterdam.
- Dijk, U. van en N. Doğan-Altundal (2010). *Ondersteuning aan allochtone mantelzorgers. Een praktische handreiking aan beslissers, beleidsmakers, professionals en vrijwilligers in zorg, onderwijs en welzijn*. Impuls (Cahier 1).

- Distelbrink, M., M. de Gruijter en T. Pels (2007). *Zelfredzaamheid bevorderen voor allochtone ouderen. Handreiking aan gemeenten*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Engelhard, D. (2006). Pendelen op je oude dag. Pendelmigratie en gezondheid bij oudere migranten. In: *Cultuur migratie gezondheid*, jg. 3, nr. 1, p. 14-25.
- Engelhard, D.M., N. de Vos, S.Pieterse en M. Sellmeijer (2006). *Gezondheidsmonitor Allochtone Ouderen. Methode voor het monitoren van de gezondheidssituatie van allochtone ouderen* (rapport van een voorstudie). GGD Eemland/Pharos.
- E-quality (2005). *Factsheet Levenslopen in de multiculturele samenleving: gezinsvorming en het ontstaan van mantelzorgtaken*. Den Haag: E-quality. Geraadpleegd december 2010 via <http://www.e-quality.nl/e-quality/pagina.asp?pagkey=62242>
- Foets, M., A. Choté, R. Hoefman, E. Hofmeester, G. Koopmans en F. Lötters (2009). *De toekomst van de thuiszorg voor hulpbehoevende allochtone ouderen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Instituut Beleid & Management Gezondheidszorg. Geraadpleegd op 16 november 2010 via www.tzt2020.nl
- Fokkema, T. (2011). Interculturalisatie van de ouderenzorg: een terugblik en roep om meer onderzoek. In: *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, jg. 42, nr. 1, p. 2-6.
- Fokkema, T. en C. Harmsen (2009). Herkomst en vestiging van de eerste generatie Marokkanen. In: *Demos*, jg. 25, nr. 5, p. 1-4.
- Fokkema, T., C. Harmsen en H. Nicolaas (2009). Herkomst en vestiging van de eerste generatie Marokkanen. In: *Bevolkingstrends*, 2009, 3e kwartaal, p. 51-56.
- FORUM (2004). *Allochtone ouderen: inkomen en sociale zekerheid*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- FORUM (2010). *Meer aandacht nodig voor 'kleurrijke' ouderen*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- FORUM (2011). *Zorgt u ook voor iemand? De positie van allochtone mantelzorgers en hun gebruik van ondersteuningsmogelijkheden in zes Nederlandse steden*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Fromm, D. en E. de Jong (2009). Community and health: immigrant senior cohousing in the Netherlands. In: *Communities*, winter, nr. 145.
- Garsen, J. en C. van Duin (2009). Aantal allochtone 65-plussers groeit snel. In: *Webmagazine CBS*, 22 juni. Geraadpleegd 17 september 2010 via www.cbs.nl
- Graaff, F.M. de en A.L. Francke (2009). Barriers to home care for terminally ill Turkish and Moroccan migrants, perceived by GPs and nurses: a survey. In: *BMC Palliative Care*, jg. 8, nr. 3.
- Graaff, F.M. de, A. Francke en T. van Hasselt (2005). *Waarom maken terminale Turken en Marokkanen zo weinig gebruik van thuiszorg?* (factsheet). Utrecht: NIVEL.
- Graaff, F.M. de, T.J. van Hasselt en A.L. Francke (2005). *Thuiszorg voor terminale Turkse en Marokkaanse patiënten: ervaringen van naasten en professionals*. Utrecht: NIVEL.
- Graaff, F.M. de, A.L. Francke, M.E.T.C. van den Muijsenbergh en S. van der Geest (2010). *Communicatie en besluitvorming in de palliatieve zorg voor Turkse en Marokkaanse patiënten met kanker*. Amsterdam/Utrecht: Universiteit van Amsterdam/NIVEL.
- Graaff, F.M. de, A.L. Francke, M.E.T.C. van den Muijsenbergh en S. van der Geest (2010). 'Palliative care': a contradiction in terms? A qualitative study of cancer patients with

- a Turkish or Moroccan background, their relatives and care providers. In: *BMC Palliative Care*, jg. 9, nr. 19.
- Groen-van de Ven, L. en C. Smits (2009). Aandacht, acceptatie en begrip; mantelzorg aan ouderen in de Suryoye gemeenschap. In: *Cultuur Migratie Gezondheid*, jg. 6, nr. 4, p. 198-208.
- Grondelle, N. van, M. Lahm en K. Logghe (2004). Mantelzorg oudere vluchtelingen. Een verkennend onderzoek. In: *Cultuur migratie gezondheid*, jg. 3, nr. 3, p. 160-170.
- Gruijter, M. de, B. Tierolf en F. de Meere (2008). *Toekomstige woonbehoeften van oudere migranten in Eindhoven*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (www.verwey-jonker.nl).
- Gruijter, M.J. de en L.M. Verwijs (2010). *Interculturele aspecten van ouderenmishandeling*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (www.verwey-jonker.nl).
- Haas, H. de en T. Fokkema (2009). *Intra-household tensions and conflicts of interest in migration decisionmaking: A case study of the Todgha valley, Morocco*. Oxford: International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford (Working Paper 17).
- Haas, H. de en T. Fokkema (2010). Intra-Household Conflicts in Migration Decision-making: Return and Pendulum Migration in Morocco. In: *Population and Development Review*, jg. 36, nr. 3, p. 541-561.
- Hagen, Lucy (2010). *Eenzaamheid onder oudere vluchtelingen in Nederland. Kwalitatief onderzoek (scriptie)*. Utrecht: Universiteit van Utrecht/Pharos.
- Harchaoui, S. (2009). Zuinigheid geboden: de allochtone mantelzorger! In: *Contrast*, p. 5-7.
- Heygele, Y. (2009). Oudere migranten en de Wmo. In: *Zorg en Welzijn*, 16 februari. Geraadpleegd december 2010 via <http://www.zorgwelzijn.nl/web/show/id=111999/langid=43/contentid=13604>
- Heygele, Y. (2009). *De Wmo en oudere migranten. Blik op een 'kwetsbare' en 'moeilijke' doelgroep*. Utrecht: Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM).
- Hijnekamp, M.J.G. (2008). *Allochtone ouderen en mantelzorgers in Maassluis*. Den Haag: Tympaan Instituut.
- Hijnekamp, M.J.G. (2009). *Kwartier maken voor allochtone mantelzorgconsulenten in Delft*. Den Haag: Tympaan Instituut.
- Hijnekamp, M.J.G. en T. Nienhuis (2007). *Allochtone mantelzorgers over vervangende zorg*. Den Haag: Tympaan Instituut.
- Hilverda, W. (2011). *Voorlichting over dementie voor Turkse en Marokkaanse ouderen: methodiekbeschrijving*. Rotterdam: Expertisecentrum voor senioren en participatie Plusplunt.
- Hoffer, C. (2005). Allochtone ouderen: de onverwachte oude dag in Nederland. In: *Onzichtbaar onmisbaar: ouderen in Rotterdam*. Rotterdam: SAO (essays, Cahier 04, p. 7-30).
- Horsen, C. van en C. Hoffschulte (2009). *Beleid voor allochtone ouderen. Onderzoek naar diversiteit en ouderenbeleid in vier gemeenten*. Amsterdam: Regioplan.
- Huijbregts, Veronique (2009). Hulp nodig bij koffer vol problemen. Oudere vluchtelingen in Nederland. In: *Phaxx*, nr. 4, p. 5-7.
- Jacobs, G. (2006). Wij blijven alle problemen verzamelen. Gezond leven, migrantenouderen en empowerment. In: *Cultuur migratie gezondheid*, jg. 3, nr. 2, p. 88-100.
- Jong, Y. de, W. van Lier en M. Morée (2004). *Zorg inkleuren. Ondersteuning van zorg in allochtone families*. Utrecht: NIZW/Expertisecentrum Mantelzorg (EIZ).

- Kloosterboer, D. (2004). *'Wij komen eraan...'* Wensen, behoeften en ambities van oudere migranten in Nederland. Utrecht: Landelijk Overleg Minderheden.
- Kosec, H., N. Wassie, C. Koning en P. van den Bouwhuijsen (2008). *Handreiking Wmo participatie oudere migranten en vluchtelingen*. Utrecht: Pharos/Amsterdam: Regioplan Beleids-onderzoek.
- Kraal, K. en R. Wolff (2005). *Zorg voor ons, een onderzoek naar Marokkaanse ouderen en zorg*. Amsterdam: Aksant.
- Lahm, Mieke N. (2006). *'Maar gelukkig is zij tevreden'*. Mantelzorg bij oudere vluchtelingen: een kwalitatief onderzoek (scriptie). Utrecht/Amsterdam: Pharos/Vrije Universiteit.
- Latupeirissa, F. (2005). In... zicht: zorg allochtone ouderen. Steunpunt Minderheden Overijssel (SMO).
- Loog, A. (2005). *De Turkse mantelzorg beter ondersteund! Draaiboek voor de uitvoering van een wijkgericht voorlichtings- en discussieproject voor Turkse ouderen en Turkse mantelzorgers*. Utrecht: GG&GD Utrecht.
- Mertens, H. en R. van der Zwet (2008). *Het versterken van de maatschappelijke participaties van oudere migranten*. Utrecht: MOVISIE.
- Merz, E.M., F.J. Oort, E. Özeke-Kocabas en C. Schuengel (2009). Intergenerational family solidarity: value differences between immigrant groups and generations. In: *Journal of Family Psychology*, jg. 23, nr. 3, p. 291-300.
- Meulenkamp, T.M., A.P. van Beek, D.L. Gerritsen, F.M. de Graaff en A.L. Francke (2010). *Kwaliteit van leven bij migranten in de ouderenzorg. Een onderzoek onder Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en Chinese ouderen*. Utrecht: NIVEL.
- Middelaar, A. van (2010). *Het verbeteren van ondersteuning voor mantelzorgers van oudere migranten*. Utrecht: Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM).
- Middelaar, A. van (2011). Vanzelfsprekende mantelzorg voor oudere migranten onder druk. In: *Geron*, jg. 13, nr. 3, p. 61-63.
- Morée, M. en R. Starmans (2006). De huisarts en allochtone mantelzorgers. In: *Bijblijven*, jg. 22, nr. 1, p. 43-48.
- MOVISIE (2007). *Contourennota Oudere allochtonen en de Wmo*. April.
- NOOM (2009). *Diversiteit op leeftijd: agenda voor de toekomst*. Utrecht: Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM).
- NOOM (2009). *Bagaimana – hoe gaat het? Een verkenning van kwetsbaarheid bij oudere migranten*. Utrecht: Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten.
- Özyer H., Erasmus Universiteit RIBEM. *AWBZ-zorg en Turkse ouderen: een onderzoek naar de gezondheidstoestand, zorgbehoefte, zorgvraag en zorggebruik van Turkse ouderen uit Rotterdam-Noord*. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2004.
- Pharos (2005). *Oudere vluchtelingen in Nederland (factsheet)*. Utrecht: Pharos.
- Raghoebier, R. en Y. Witter (2010). *De ontdekkingsreis. 25 jaar interculturele ouderenzorg in Nederland*. Utrecht: ActiZ/Aedes – ActiZ Kenniscentrum Wonen – Zorg (KCWZ).
- Reijneveld, S.A., J. Spijker en H. Dijkshoorn (2007). Katz' ADL index assessed functional performance of Turkish, Moroccan, and Dutch elderly. In: *Journal of Clinical Epidemiology*, jg. 60, nr. 4, p. 382-388.
- Rijkers, C. (2010). *Dementia among elderly Moroccan immigrants in the Netherlands (Master Thesis)*. Amsterdam: VU.

- Rijkers, C., J. van Campen en M. Goudsmit (2011). 'Niet iedereen hoeft het te weten': dementiebeleving bij Marokkaanse ouderen in Amsterdam. In: *CMG*, jg. 8, nr. 2, p. 80-89.
- Rinsampessy, E. (2010). Allochtone ouderen en individuele autonomie. In: *Geron*, jg. 12, nr. 1, p. 30-32.
- Schans, Djamilia (2007). *Ethnic diversity in intergenerational solidarity* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Schans, D. en A. Komter (2006). Intergenerationele solidariteit en etnische diversiteit. In: *Migrantenstudies*, jg. 22, nr. 1, p. 2-21.
- Schellekens, H. (2009). *Samen uit, samen thuis. Cliëntenmonitor Langdurige Zorg. Onderzoek naar de gevolgen van de pakketmaatregelen AWBZ voor oudere migranten die gebruik maken van dagactiviteiten*. Utrecht: Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM).
- Schellingerhout, R. (2008). Mantelzorg. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Simsek, V., K. van der Kooij, D. van Schaik, M. de Haan, H. van Marwijk en H. van Houte (2005). Reasons for non-response of elderly Turkish, Moroccan and Dutch general practice patients on a postal depression screening. In: *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, jg. 36, nr. 6, p. 243-246.
- Smits, C. (2007). Oudere migranten in de Nederlandse samenleving. In: A.M. Pot, Y. Kuin en M. Vink (red.), *Handboek ouderenpsychologie* (p. 443-455). Utrecht: De Tijdstroom.
- Smits, C. en F. de Graaff (2007). Tussen informele en formele zorg; Turkse ouderen in Turkije en Nederland. In: *Denkbeeld*, jg. 19, nr. 2, p. 12-15.
- Smits, C.H.M., M.C. Seeleman en L.P. van Buren (2006). Psychische gezondheid bij oudere Chinese migranten: een onderzoeksverkenning. In: *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, jg. 84, nr. 2, p. 67-75.
- Smits, C.H., W.M. de Vries en A.T. Beekman (2005). The CIDI as an instrument for diagnosing depression in older Turkish and Moroccan labour migrants: an exploratory study into equivalence. In: *International Journal of Geriatric Psychiatry*, jg. 20, nr. 5, p. 436-445.
- Spijker, J., F. B. van der Wurff, E. C. Poort, C. H. M. Smits, A. P. Verhoeff, A. T. F. Beekman (2004). Depression in first generation labour migrants in Western Europe: the utility of the Center for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D). In: *Int J Geriatr Psychiatry*, jg. 19, nr. 6, p. 538-544.
- Stolk, A. (2011). Een brug tussen de oudere migrant en zorg & welzijn. In: *Geron*, jg. 13, nr. 3, p. 64-66.
- Stultjens, E. en A. van de Wakker (2007). *Allochtone ouderen in beeld?* Tilburg: PONS.
- Tonkens, E., L. Verplanke en L. de Vries (2011). *Alleen slechte vrouwen klagen. Problemen en behoeften van geïsoleerde allochtone spijzorgers in Nederland*. Utrecht: Movisie.
- Valk, H.A.G. de en D. Schans (2008). 'They ought to do this for their parents': perceptions of filial obligations among immigrant and Dutch older people. In: *Ageing and Society*, jg. 28, nr. 1, p. 49-66.
- Vink, M., N. Taoujni en H. Tjoa (2007). *Er is geen vluchtstrook: allochtone mantelzorgers in Bos en Lommer*. Amsterdams Patiënten/Consumenten Platform.
- Vorselman, W. (2010). Interculturele zorg: migrant of niet, het draait om inleving. In: *Zorg + Welzijn Magazine*, 5 januari, nr. 1.

- Vries, Irene de (2007). 'Mijn vader is weer verliefd op mijn moeder.' Dementie en Alzheimer bij Turkse Nederlanders. In: *Phaxx*, nr. 3.
- Vries, W.M. de en C.H.M. Smits (2005). Verdwaald in Nederland: het welbevinden van de eerste generatie Marokkaanse plattelandsmigranten. In: *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, jg. 60, nr. 1, p. 86-93.
- Vries, W.M. de en C.H.M. Smits (2005). Op zoek naar rust in de ziel Rahat el baal: de beleving van problemen met de geestelijke gezondheid van Marokkaanse ouderen. In: *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, jg. 36, nr. 5, p. 194-202.
- Vries, W. de, C. Smits, G. Boland en R. van Erp (2007). De kracht van je leven: ontwikkeling van een reminiscentiemethodiek voor Turkse en Marokkaanse ouderen met depressieve klachten. In: *Cultuur Migratie Gezondheid*, jg. 4, nr. 2, p. 66-76.
- Wart, N. van der (2009). 'Allochtone ouderen gooien geen bushokjes kapot': welzijnsprojecten voor stedelijke senioren. In: *Contrast*, juli-augustus.
- Wijnhuizen, G.J. en S.D. Nauta (2007). *Evaluatie bewegingsstimulering en valpreventie bij allochtone ouderen; een pilotstudie*. Leiden: TNO.
- Wilbrink, I. (2008). *Kleurecht maatwerk. Verder met interculturele mantelzorgondersteuning*. Utrecht: Expertisecentrum Mantelzorg.
- Witter, Y. (2007). *Multiculturele voorzieningen voor oudere migranten. Een slimme corporatie in de wijk weet hoe zij oudere migranten bereikt!* Utrecht: Aedes-ActiZ Kenniscentrum Wonen-Zorg.
- Witter, Y. (2011). *Ik woon niet waar ik ben geboren. Een onderzoek naar pendelen door oudere migranten, het beste van twee werelden...* (scriptie). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Wurff, F.B. van der, A.T. Beekman, H. Dijkshoorn, J. Spijker, C.H. Smits, M.L. Stek en A. Verhoeff (2004). Prevalence and risk-factors for depression in elderly Turkish and Moroccan migrants in the Netherlands. In: *Journal of Affective Disorders*, jg. 83, nr. 1, p. 33-41.
- Yaacoubi (2008). *Turken en Marokkanen. Thuiszorg en/of mantelzorg?* (bachelorscriptie). Rotterdam: Beleid en Management Gezondheidszorg, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Yerden, I., H. van Koutrik (2007). *Voor je familie zorgen? Dat is gewoon zo. Mantelzorg bij allochtonen: mantelzorg bij Antillianen, Surinamers, Marokkanen en Turken in Nederland*. Purmerend: PRIMO-nh.

Bijlage D Databronnen aanwezig bij het SCP

Databronnen met gegevens op het terrein van gezondheid en zorg

Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO 2007)

Doelpopulatie: Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, zelfstandig wonend. Veldwerkperiode: september-december 2007. Respons: 6824 huishoudens (69%), 13.410 personen.

De etnische samenstelling van het huishouden hing sterk samen met de respons, vooral niet-westerse migranten zijn ondervertegenwoordigd in de respons (Luiten en Arts 2010). Het bestand bevat gegevens over slechts 346 migranten (dat wil zeggen personen van wie ten minste één ouder in het buitenland geboren is) van 55 jaar en ouder, van wie een groot deel tweede generatie of geboren in Nederlands-Indië (tabel D.1). De grote migrantengroepen (Suriname, Antillen, Turkije en Marokko) zijn hierin vrijwel niet vertegenwoordigd.

Tabel D.1

Aantal migranten van 55 jaar en ouder, naar geboorteland en geslacht

geboorteland	mannen	vrouwen	totaal
Suriname	6	12	18
Nederlandse Antillen	3	3	6
Marokko	0	1	1
Turkije	5	2	7
Nederlands-Indië	31	30	61
Nederland	85	112	197
overig	31	25	56
totaal	161	185	346

Bron: SCP (AVO'07)

Informele hulpverlening/mantelzorg (IH 2007)

Doelpopulatie: personen van 18 jaar of ouder die in de afgelopen twaalf maanden hulp hebben geboden in vrij ernstige situaties van hulpbehoefte (mantelzorgers). Veldwerkperiode: juni-november 2007.

Het bestand bevat weinig gegevens over niet-westerse mantelzorgers: twaalf Turks-Nederlands, twee Marokkaans-Nederlands, 25 Surinaams-Nederlands, vijf Antilliaans/Arubaans-Nederlands, en veertien uit overige niet-westerse landen.

Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS'04/'05)

Doelpopulatie: Marokkanen, Turken, Surinamers, Antillianen en autochtonen van 15-65 jaar in de 50 grootste gemeenten. Veldwerkperiode: november 2004-mei 2005. Steekproefomvang: 2022 Marokkanen, 1864 Turken, 1746 Antillianen, 2009 Surinamers en 1295 autochtonen.

De vragenlijst bevatte vragen met betrekking tot: het geven van mantelzorg, het ontvangen van informele hulp, zorgopvattingen en -intentie, ervaren gezondheid, langdurige aandoening, belemmering. Op basis van het LAS is door Roelof Schellingerhout een hoofdstuk geschreven over mantelzorg; dit staat in het rapport *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (Van den Broek en Keuzenkamp 2008). De aantallen 55-65-jarigen in het bestand zijn klein (tabel D.2).

Tabel D.2

Aantal 55-65-jarigen in LAS'04/'05 naar geboorteland van en geslacht

geboorteland	mannen	vrouwen	totaal
Marokko	54	21	75
Turkije	45	37	82
Antillen	33	39	72
Suriname	35	42	77
Nederland	52	76	128
ander land	2	1	3
totaal	221	216	437

Bron: SCP (LAS'04/'05)

Ouderen in instellingen (OII 2008)

Doelpopulatie: Nederlandse bevolking van 55 jaar en ouder woonachtig in een verzorgingshuis of verpleeghuis. Veldwerkperiode: oktober 2008-juli 2009.

Het bestand bevat gegevens over slechts 110 migranten (d.w.z. personen van wie ten minste één ouder in het buitenland geboren is), van wie er 37 in Nederland en 36 in voormalig Nederlands-Indië geboren zijn.

Survey integratie minderheden (SIM 2006, SIM 2010)

Doelpopulatie: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen van 15 jaar en ouder en in Nederland woonachtig en autochtone Nederlanders. Veldwerkperiode SIM'06: maart-december 2006. Het veldwerk voor de SIM'10 liep van oktober 2010 tot voorjaar 2011.

De vragenlijst van de SIM'06 bevatte een aantal vragen met betrekking tot ervaren gezondheid, contact huisarts en medisch specialist, leefstijl (BMI, alcohol, bewegen). Ook SIM'10 bevat slechts een aantal algemene gegevens over gezondheid en zorggebruik (ervaren gezondheid, huisarts, lengte en gewicht). De aantallen 55-plussers in de bestanden zijn beperkt, vooral wanneer ze uitgesplitst worden naar land van herkomst (zie tabel D.3 waarin als voorbeeld de gegevens van SIM'06 zijn opgenomen).

Tabel D.3

Aantal migranten van 55 jaar en ouder in SIM'06 naar land van herkomst en geslacht

herkomst	mannen	vrouwen	totaal
Marokko	82	61	143
Turkije	73	75	148
Antillen/Aruba	61	85	146
Suriname	88	105	193
totaal	304	326	630

Bron: SCP (SIM'06)

Survey integratie nieuwe groepen (SING 2009)

In 2009 hield het SCP een grootschalig surveyonderzoek onder Afghanen, Somaliërs, Irakezen, Iraniërs, Polen en Chinezen, genaamd SING 2009. Het betreft een landelijk onderzoek onder personen van 15 jaar en ouder bij wie ongeveer 1000 interviews per groep zijn gehouden. Opdrachtgever: Directoraat-generaal Wonen, Wijken en Integratie. Op basis van de gegevens verschenen drie publicaties bij het SCP (Dagevos 2011; Dourleijn en Dagevos 2011; Gijsberts et al. 2011).

De vragenlijst bevatte een aantal vragen met betrekking tot: ervaren gezondheid, beperkingen, psychisch welbevinden (SF-12), medische zorg (huisarts, medische specialist, ziekenhuis, GGZ) en leefstijl (BMI, bewegen). De aantallen 55-plussers in het bestand zijn klein: 590 in totaal (tabel D.4). Voor de publicatie over de vier grote vluchtelingengroepen (mensen uit Afghanistan, Irak, Iran en Somalië) heeft Roelof Schellinghout (ITS) een hoofdstuk geschreven over gezondheid en zorggebruik.

Tabel D.4

Aantal migranten van 55 jaar en ouder in SING'09 naar land van herkomst en geslacht

herkomst	mannen	vrouwen	totaal
Afghanistan	71	36	107
Irak	60	31	91
Iran	82	46	128
Somalië	1	6	7
Polen	39	68	107
China	50	46	96
Hongkong	36	18	54
totaal	339	251	590

Bron: SCP (SING'09)

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

scp-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.).
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloïn. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloïn, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloïn (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement (2010)*. SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011 (2011)*. ISBN 978 90 377 0537 9
 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven (2011)*. Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten (2011)*. Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).
 ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010 (2011)*. Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen (2011)*. Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie (2011)*. E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
 2011-7 *Gezinsrapport 2011 (2011)*. Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners (2011)*. Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen (2011)*. Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-11 *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007 (2011)*. Evert Pommer (red.), Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre, Hetty van Kampen. ISBN 978 90 377 0437 2
 2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief (2011)*. Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010 (2011)*. Arjan Soede.
 ISBN 978 90 377 0551 5
 2011-14 *Werkgevers over de crisis (2011)*. Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag (2011)*. Gerda Jehoel-Gijsbers (red.).
 ISBN 978 90 377 0546 1
 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis (2011)*. Desirée Verbeek en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0547 8
 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief (2011)*. K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens.
 ISBN 978 90 377 0557 7
 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting (2011)*. Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument (2011)*. Stella Hoff en Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4
 2011-21 *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool (2011)*. Mérove Gijsberts, Willem Huijnk, Ria Vogels (red.). ISBN 978 90 377 0529 4
 2011-22 *Gemengd leren. Etnische diversiteit en leerprestaties (2011)*. Lex Herweijer.
 ISBN 978 90 377 0575 1
 2011-23 *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later (2011)*. Maurice Guiaux m.m.v. Annette Roest en Jurjen Idema. ISBN 978 90 377 0577 5

- 2011-24 *Kinderen en internetrisico's. EU Kids Online onderzoek onder 9-16-jarige internetgebruikers in Nederland* (2011). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0576 8
- 2011-25 *De basis meester. Onderwijskwaliteit en basisvaardigheden* (2011). Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0574 4
- 2011-26 *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0579 9
- 2011-27 *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (2011). Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 530 0
- 2011-28 *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen* (2011). Saskia Keuzenkamp en Ans Oudejans. ISBN 978 90 377 0581 2
- 2011-29 *Acceptance of homosexuality in the Netherlands 2011. International comparison, trends and current situation* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0580 5
- 2011-30 *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen* (2011). Mariëlle Cloïn, Carlijn Kamphuis, Marjon Schols, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek. ISBN 978 90 377 0405 1
- 2011-31 *Overheid en onderwijsbestel. Beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010)* (2011). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0567 6
- 2011-32 *Frail older persons in the Netherlands* (2011). Cretien van Campen (ed.). ISBN 978 90 377 0553 9
- 2011-33 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2011). Evert Pommer en Ingrid Ooms, m.m.v. Saskia Jansen, Jedid-Jah Jonker, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0585 0
- 2011-36 *Zorg in de laatste jaren. Gezondheid en hulpgebruik in verzorgings- en verpleeghuizen 2000-2008* (2011). Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0586 7
- 2011-37 *Jeugdzorg in groeifase. Ontwikkelingen in gebruik en kosten van de jeugdzorg* (2011). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0587 4
- 2011-38 *Verlofvragen. De behoefte aan en het gebruik van verlofregelingen* (2011). Edith de Meester en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0589 8
- 2011-39 *De sociale staat van Nederland 2011* (2011). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloïn, Evert Pommer et al. ISBN 978 90 377 0558 4
- 2011-40 *Kunnen meer kinderen meedoen? Verandering in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010* (2011). Annette Roest. ISBN 978 90 377 0570 6
- 2011-41 *Samenvatting Overheid en onderwijsbestel*. Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0590-4

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 3770265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Nuije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508 8
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564
- Advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp 2012. Ab van der Torre, Saskia Jansen en Evert Pommer.* ISBN 978 90 377 0573 7 (webpublicatie)
- Burgerperspectieven 2011. Deel 3* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9
- Oudere migranten. Kennis en kennislacunes.* (2011). Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3 (webpublicatie)